

Ferencesek. Létünk a közösségben – létünk a világban. Szeged, 2026. október 12-13.

dr. Lakatos Adél (levéltáros, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár):
A ferencesek bácsi megtelepedése

A Délvidék legrégibb települése Bács, mely Belgrád és Pétervárad mellett a terület védelmi rendszerének egyik legjelentősebb pontját jelentette. Bács közigazgatási központként jelentős szerepet játszott. Szent István Bács vármegye székhelyét itt jelölte ki. 1154-ben Idrisi arab földrajztudós így írt róla egyik művében: „*Bács pompás, híres város, sok lakossal, nagy ki- és bemenő forgalommal... a nagyvarosok között tartják számon. Itt piacok, kereskedések, iparosok és görög tudósok is találhatók*”. A város a Bizánc felé vezető fontos kereskedelmi út mellett feküdt.

Bács a hagyomány szerint görögkeleti püspöki székhely is volt. A görögkeleti egyházban betöltött szerepével kapcsolatban mindmáig számos kérdés merül fel. Történetének másik, sokat vitatott pontja a Kalocsa mellett, az érsekség másik székhelyeként betöltött szerepe, egyáltalán alapításának körülményei és ideje. Bács érseki központtá válása meghatározó volt középkori kiépülése-fejlődése szempontjából. Története évszázadokra szorosan összefonódott a kalocsai érsekség történetével. A 11. század végétől kezdve az érsekek mintegy száz évig Bácsban tartózkodtak. Pontosán nem tudni, mikor tértek vissza véglegesen Kalocsára. A 13. század második felétől, először 1266-ban, már, mint Kalocsa és Bács kánonilag egyesített egyházát említik a források, főpásztoraik neve mellett pedig a kalocsai-bácsi érseki cím szerepel. Bács továbbra is "második" érseki székhely maradt, ahol a kalocsai főpásztorok hosszabb-rövidebb ideig ezentúl is szívesen tartózkodtak. Távollétükben az egyházmegye nagyobb részét kitevő déli területeket a Bácsban rezideáló érseki helynök kormányozta. A bácsi Szent Pálról nevezett főszékeskáptalan a kalocsainál nagyobb és jelentősebb volt, az ország leggazdagabb kanonoki testületei közé tartozott.

Bács erősített hely volt, várának korai építéstörténetével kapcsolatban még számos tisztázatlan pont van. Földvéra az Árpád-korban épült a település határában folyó Mosztonga nagyméretű kanyarulatában. A 12-13. században több okleveles forrásban is találkozhatunk a vár említésével, mely ebben az időszakban királyi kezelésben volt. A tatárjárás idején Bács

települése is súlyos károkat szenvedett. Erődítményét a 15. század második felében, Várdy István érsek idejében építették újjá.

A kalocsai érsekség területén Bácsban telepedtek meg először a ferencesek. Bácshoz a vár közelében fekvő ún. váralja negyed és maga, a középkori mezőváros területe tartozott. Mint ahogy számos magyarországi példán láthatjuk, Bács esetében is a ferences megtelepedés a város még beépítetlen peremén történt. A város gerincét egy északkeleti és egy délkeleti utca képezte, neveiket a középkori forráspusztulás miatt nem ismerjük. Ezeknek az utcáknak a vonala a ferences kolostor környékéig vezetett. Szórványos adatok vannak a település egyéb épületeivel kapcsolatban is. Működött itt ispotály, patika és a település rangját jelzi, hogy az aranyműves ötvösök céhe is jelen volt Bácsban a 15. században. Bács tehát fontos kereskedelmi út mentén fekvő, gazdag mezőváros volt a középkorban, nem véletlen tehát, hogy a ferencesek először itt telepedtek meg a kalocsai érsekség területén.

Fontos szerepet játszottak a hívek lelkipásztori ellátásában és az ekkoriban terjedő eretnek tanítások elleni küzdelemben. Magyarországra már az 1220-as években, a rendalapító Szent Ferenc életében megérkeztek. Egyik első kolostoruk Esztergomban létesült. IV. Béla uralkodása alatt jelentőségük egyre nőtt. A király húga, Árpádházi Szent Erzsébet férje halála után ferences harmadrendi fogadalmat tett. IV. Béla 1235-ben, pont abban az évben lépett trónra, amikor Erzsébetet szentté avatták. Az uralkodó gyóntatóját a ferences rendből választotta. Végredelele szerint az esztergomi ferences templomba temetkezett, feleségével, Máriával és Béla fiúkkal. A ferences kolostorok az egész magyar királyság területét behálózták. Legrégebbi, délvidéki kolostorukat Nagyolasziban még 1241 előtt alapították. A kalocsai érsekség területén a 14. század elején telepedtek meg, az első alapításuk volt a bácsi kolostor. Két évtizeden belül pedig már tíz kolostoruk működött a Szerémség és Bácska térségében, melyek a magyar rendtartomány szerémségi kusztódiájához tartoztak. Délvidéki szerepük fontosságát jelzi, hogy itt nevezték ki a 13. század végén először ferences szerzetest püspöknek a magyar királyság területén.

A ferencesek bácsi jelenlétének fontos krónikása a ferences rendtörténetírás kötetein túl a ma is álló bácsi templom. Építését a 13. században kezdték meg. Építtetőit illetően sok a bizonytalanság. A ferences házkrónika szerint a bácsi templom és kolostor kezdetben a templomosok tulajdonában volt, és csak 1301-ben került a ferencesek konventuális ágának kezébe. A templomos eredet olvasható Katona István *A kalocsai érseki egyház története* című munkájában is. A Szent Sír Lovagrend (a templomosok) középkori bácsi jelenléte azonban mind a mai napig sokat vitatott kérdés. Elképzelhető, hogy ennek a "templomos múltnak" az emléke IX. Gergely pápa 1234. évi oklevele, melyben a Pozsega melletti ciszterci apátságából két szerzetest kért a kalocsai érsek által már korábban Bácsban (*"olim in territorio Bach"*) alapított ispotály gondozására. Az érsek nevét nem említette a pápa levele. Egy 1263-as határjárásról szóló oklevél egy Szent Jakab titulusú templomról olvashatunk. A középkorban az ispotályok egyszerre voltak zárándokházak és kórházak is, és a mellettük álló templomokat gyakran szentelték fel Szent Jakab apostol tiszteletére. Feltételezhető, hogy a zárándokok oltalmára és gondozására alakult templomos rend volt a bácsi ispotálynak első tulajdonosa, majd nem tudni mi okból, a szerzetesek elhagyták azt. Így 1234-ben IX. Gergely pápa új fenntartókat keresett a ciszterci szerzetesek személyében. A pápa próbálkozása nem hozta meg a várt eredményt. 1301-ben III. András magyar király a templomot és a kolostort a ferenceseknek adományozta. Birtokukban később Károly Róbert is megerősítette őket. A bácsi ferencesek nemcsak magának Bácsnak, hanem a Zombortól délre, a Duna mentén fekvő szinte valamennyi településnek ellátták a lelkipásztori szolgálatát.

A 18. században íródott bácsi háztörténet szerint a bácsi templomot a templomosok kezdték el építeni a 12. században és 1169-re fejezték be a munkálatokat. A templom építéstörténetének legkorábbi, románkori szakaszáról tanúskodik egy szalagfonatos-palmettás ívsor három töredéke, melyből egyet a mai templom kerítésoszlopába falaztak be, kettő pedig

az újvidéki múzeum gyűjteményében található. Ezek feltételezhetően egy korábbi, a templomban ma már nem látható építési szakasz emlékei. A pécsi apostolgalériához hasonló építészeti tagozatnak lehettek a részei. Szintén ehhez az építési periódushoz köthetők a templom ma álló legkorábbi részei: a tízszög öt oldalával záródó szentély, és a vele azonos szélességű hajó három boltszakasza. Az első, aránylag kis méretű templom támpilléres, magas oromfalakkal lezárt hajóból és hozzá csatlakozó jóval alacsonyabb szentélyből állt. Kívülről az épületet a boltszakaszoknak megfelelően támpillérek vették körül. Ezeket később az északi és a déli oldalon lefaragták. A szentély párkányából megmaradt a csúcsíves, konzolokra lefutó ívsor. A szentély tetőzete eredetileg a jóval magasabb hajó oromfalához csatlakozott. A hajó tetőterében ma is látható a templom eredeti lizénás falosztása. A szentély alaprajza nagyon hasonló a kalocsai második székesegyház és az aracsi romtemplom egykori apszisához. A belső tér három boltszakaszát bordás keresztboltozat fedte. A templom déli kapuja a középső boltmező tengelyében nyílt.

A ferences rendi történetírásban többféle dátum is szerepel a bácsi kolostor átvételével kapcsolatban. Karácsony János a *Szent Ferenc rend története Magyarországon* c. művében 1316-t említ. Egy másik ferences hagyomány szerint a bácsi kolostort 1370-ben kapták meg, az aracsi, egykori bencés monostorral együtt. Ebben a kérdésben tehát vannak még bizonytalanságok. Elképzelhető, hogy az 1370-es év azért maradt fenn a rendi emlékezetben, mert ekkor kezdődött meg a templom gótikus átépítése és ehhez kapcsolódóan rögzült a bácsi kolostor átvételének időpontja. Az első gótikus átépítés összefüggött a kolostor jelentőségének növekedésével. A bácsi ferencesek ugyanis a 14. század második felétől a mariánus rendtartományon belül egyre fontosabb szerepet játszottak. Ezt jelzi az a tény is, hogy háromszor is itt tartották a magyar rendtartomány gyűlését. 1379-ben a bácsi rendház az akkor felállított bácsi kusstódia központja lett, melyhez Lippa, Szeged és Aracs tartozott. Az első gótikus átépítés idején épült a később, a török hódoltság idején elpusztult kolostorépület és a szentély mellett található ötemeletes torony. A ferences hagyományoknak megfelelően a szentély mellé építették közvetlen, a templom tömegéhez meglehetősen szervesen kapcsolva. A gótikus átalakítás érintette a szentélyt is.

A kalocsai érsekeknek nagy szerepe volt abban, hogy a bácsi kolostor jelentősége egyre nőtt. A fogságából kiszabadult Váradi Péter kalocsai érsek a bácsi várat választotta lakóhelyéül és a marianus rendtartomány érdekeinek egyik fő védelmezője lett. A bácsi kolostor jelentőségét az is növelte, hogy innen indult a konventuálisok reformját elindító Igali Fábián ferences pályája. 1451-ben az itt élő szerzetesek száma is gyarapodott, mivel ide telepítették át az újlaki konventuális testvéreket, akiknek át kellett adniuk kolostorukat az obszerváns ferenceseknek. Valószínűleg ezek az előbb említett tényezők tették szükségessé a 15. század végén a templomhajó nyugati irányú bővítését, melynek felépítéséhez a ferencesek Váradi Péter érsek személyében fontos támogatóra leltek. A bővítményhez kapcsolódóan támpillér-rendszert ekkor alakítottak ki, mely a későgótikus boltozat súlyát hordozta és levezette az oldalnyomást.

1490-ben a konventuálisok a tudós Segösi Lukácsot választották meg provinciálisuknak, aki Váradi védelmét kérte az obszerváns reformok elkerüléséhez. Az érsek közvetítésének volt köszönhető, hogy 1494-ben a rend két ága egyezsége jutott egymással. Váradi a művelt Segösi Lukáccsal rendszeresen levelezett. Az érsek következő soraiból jól kivehető, hogy milyen szoros kapcsolatban állt a konventuálisokkal és ebben bácsi jelenlétük minden bizonnyal nagy szerepet játszott: „Ámbár nem hiányoznak, sőt sokan vannak azok az obszerváns testvérek, akiket egyházunkban [ti. a bácsi várkapolnában] való prédikálásra rendjük előljárója melegen ajánl, mi, akik a ti rendetekhez különösképpen ragaszkodunk és mindig ennek tekintélyét kívánjuk gyarapítani, mégis úgy határoztunk, ha Atyaságodnak is tetszik, hogy György testvér teológiai doctor szolgálataival fogunk élni, aki, mint mondják, jelenleg a ti győri konventetekben tartózkodik”. Váradi teológiai felfogásában is a ferences

misztika hatását fedezhetjük fel. A Bácsban élő érsek és az ottani ferencesek között úgy tűnik, tényleg szoros kapcsolat alakult ki.

A bácsi templomban a 15. század végén-16. század elején egy újabb építési periódus kezdődött, mely valószínűleg elakadt. Ennek emléke egy reneszánsz, faragott, fehér márvány kőgerenda. Feltehetően egy kápolna, vagy síremlék eleme lehetett. A templom középkori boltozatát a 15. század elején falképekkel díszítették. 1936-ban a diadalíven és a szentély déli oldalán fedezték fel töredékeit. A feltárt részletek itáliai stíluskapcsolatot mutatnak.

A virágzó kolostori életnek Bácsban az 1526-os, mohácsi csatát követő oszmán pusztítás vetett véget. A győztes török sereg Buda felégetése és kifosztása után a Duna-Tisza közén vonult vissza. Hazatérőben számos település, többek között Bács is áldozatul esett a törökdúlásnak. Az egykorú oszmán történetírók műveiben olvashatjuk, hogy a várba menekült bácsi lakosok kemény ellenállást fejtettek ki, de a túlerővel szemben kénytelenek voltak feladni az erődítményt. Ekkor a lakosok egy része a ferences templomba menekült, melyet a törökök ágyúikkal lőttek. Ennek ellenére 1533-ban még megválasztották a bácsi őrség provinciálisát, de a feljegyzések szerint a súlyosan károsodott kolostorban már egy szerzetes sem tartózkodott. A bácsi vár és ezzel együtt a település véglegesen 1543-ban került oszmán kézre. A török hódoltság idején a megrongálódott ferences templomot a megszállók helyreállították és dzsámivá alakították át. Ebből az időből származik a templomban jelenleg is látható kézmosó medence és egy, Mekka irányába tájolt, falba épített, jellegzetes cseppkő-boltozatos imafülke (mihrab), mely 1978-ban az épület déli falának vizsgálata során került elő.

A Haynald Lajos kalocsai érsek megbízásából 1870-ben Bácsban régészeti feltárásokat végző Henszlmann Imre feljegyzéseiből tudjuk, hogy a ferences templom szentélyének déli oldalán álló toronyról azt állították a helyiek, hogy régen sokkal magasabb volt, s hogy felső részét állapota miatt le kellett bontani. A tornyot Evlija Cselebi török történíró is megemlítette, ekkor már minaretként használták. A harangtorony mináretté alakítása során valószínűleg egy újabb, hegyes tetőzetet kapott. Később, a török kiűzése után feltehetően a toronynak ezt a török időkre emlékeztető részét bontották vissza. A dzsámivá alakított templom mellett törökkori temetőt is feltártak.

Az 1526-os eseményeket követően a bácsi kolostor sokáig lakatlan maradt. Ez derül ki Raguzai Bonifác stagnoi (Ston, Horvátország) püspök, ferences szerzetes beszámolójából, aki 1581-ben a szerémségi bosnyák ferences plébánosok részére, a bácsi elhagyatott ferences rendházban zsinatot tartott. A 17. század folyamán a boszniai rendtartományból a török uralom elől egész szerzetesi közösségek kerekedtek fel a gondjaikra bízott hívekkel együtt és költöztek a török hódoltság Szávától északra eső, elnéptelenedett ferences kolostoraiba. A bácsi rendházba a ferences krónika szerint 1688-ban érkeztek a Tuzla melletti Gradovar kolostorából. Benlich Máté, a boszniai ferences tartomány szerzetese belgrádi püspöki kinevezésével a török hódoltság magyarországi területei apostoli kormányzója is lett. Negyedszázados működése alatt rendületlenül járta a Délvidéket és küldte jelentéseit a Szentszéknek. 1653-as bérmakörútja után részletesen leírta levelében a bácskai állapotokat és többek között megemlítette Bácsot is. Jelentésében olvasható, hogy a városban az obszerváns ferencesek gradovári Szűz Máriáról nevezett konventje felügyelete alatt áll a plébánia, melyhez három templom tartozott, többek között az egykori ferences, Szűz Mária Mennybevétele templom is. A gradovári ferencesek magukkal hozták boszniai rendházuk teljes felszerelését, könyvtárát és a Gradovári Szűz Anya csodatevő képét is. Először a kolostorépület egy részét tették lakhatóvá. A templom felújítása az 1690-es évek közepére készülhetett el. 1696-ban Széchényi Pál érsek a bácsi zárdának adományozta a zárda és a helyi görögkeleti templom között fekvő területet.

A bácsi kolostorban tehát a szerzetesi élet az 1526-os eseményeket követően a 17. század derekán éledt újjá. Rövid szünetet jelentett a Rákóczi-szabadságharc, amikor a ferencesek ismét menekülni kényszerültek. Ezt követően azonban már kontinuus maradt a szerzetesi jelenlét a bácsi kolostorban.